

İBNİ SİNA'DA FELSEFE KELAM MÜNASEBETİ

LE RELATION DU KALAM AVEC LA PHILOSOPHIE CHEZ İBN SİNA

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Résumé

Le grand philosophe musulman Ibn Sina dans sa philosophie parle des problèmes importants du Kalam. Il s'agit ici d'Allah et ses attributs, de la prophétie et du Jour Dernier.

D'après Ibn Sina, Allah est d'une part Vacibu'l-Vücut, l'Être Indispensable et d'autre part, Fail-i Muhtar, le Libre Createur. Mais pourtant il préfère qu'Allah est l'Être Indispensable.

Quant à La prophétie, Ibn Sina l'admet comme une institution islamique, autrement dit, il ne la considère pas comme son prédécesseur Farabi.

En ce qui concerne la Vie Future, Ibn Sina n'est pas assez clair à ce propos. Il est, d'une part, Partisant d'une Vie matérielle, d'autre part, partisant d'une Vie Spirituelle dans l'Au-delà.....

Felsefesi;meşşâîlik, işrâkîlik yeni eflâtunculuk ve tasavvuf gibi temâyüllerle örülü bulunan İbni Sinâ'nın kelâm konusunda beyan etmesi gereken görüşlerinin olması kaçınılmazdır. O'nun dönemine kadar Müşebbihe, Mücessime, Mu'tezile, Mürcie, Şîa, Eş'ariyye ve Matüridiyye gibi kelâm ekolleri oluşmuş, kelâmın ana problemleri bütünüyle vazedilmişti.

İbni Sina Felsefesinin Kelâmıla Münasebetini üç ana konuda ele almakta yarar vardır. Bunlar; Allah, Peygamberlik

ve Ahirettir.

1- A l l a h :

Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle, İbni Sînâ'nın âlem telâkkisi, esas itibariyle monisttir (1).O, yaratılışı (halkı) kabul eder. Yaratıcı, yaratma, yaratık (Hâlik, mahlûk,-halk) kelimelerini kullanır. Fakat bu kelimelerle birlikte icad etme, meydana getirme (İbda', ihdâs) kelimelerini de kullanır. Allah yaratıcı, icad edici, meydana getirici (Hâlik, mubdi', muhdis)dir. Alem ise yaratılmış, icad edilmiş, meydana getirilmiş (mahlûk, muhdes ve mubda')dır. Bu kelimeleri kullanan İbni Sina'nın hareket noktası sürekli olarak birden çoğa geçiş; feyz ve sudûr nazariyesidir. Ona göre Allah ilk sebep ve zorunlu varlıktır. Bu noktada onda, Kelâm'ın Allah hakkındaki Fâil-i Muhtar, hür yaratıcı anlayışı görülmez. Kelam'a göre Allah hiçbir zarurete bağlı olmaksızın yaratır. O'na ne içeriden, ne dışarıdan hiçbir müdahale söz konusu değildir. O dilediği anda, dilediği tarzda yokluktan varlığa, varlıktan yokluğa çıkarma kudretine sahiptir.

İbni Sinâ, Kelam'ın Fail-i Muhtar Allah anlayışını benimsemez. Ona göre Allah ilk, evvel'dir, Bir, Vâhid'dir. İlk akıl ise ilk mubda'dır, İlk meydana getirilendir.

Yokluktan varlığa geçiş, ibda', bir şeyin varlığını ilk sebebe borçlu olmasıdır. İlk varlıktan eşyanın çıkması feyzdir, sudûrdur. Alemin yoktan var olmasına İbda' kelimesi açıklık kazandırıyor. İbni Sina Kelâmın Tekvin'ini de kullanmıştır. O bununla mümkünlerin meydana gelişini kastedmiştir.

Louis Gardet, La Pensee Religieuse d'Avicenne'de(2) İbni Sina'nın yaratılışla ilgili kullandığı kelimeleri şu tarzda açıklıyor :

İhdas: Mümkün varlıkların meydana getirilmesi.

İbda': Zeval bulunmayan varlıkların vasıtasız olarak meydana çıkması.

Halk : Vasıtalı ve vasıtasız cismanî varlıkların meydana gelmesi.

Tekvin: Fâni varlıkların vasıtalı olarak meydana gelmesi.

Halk ve ibda', feyz ve sudûr eseridir, onun tezâhürüdür. Zaruri varlık, herşeyin kendisinden çıktığı varlık

olması bakımından, her şeyi ihdas eder ve bu bir feyzdir. Bütün varlık Allah'dan çıkar ama O'na benzemez.

İbni Sînâ Allah'ın sıfatlarını kabul eder. Ona göre Allah zâtî sıfatları itibariyle şöyle tanımlanır :

Allah sâbittir, hareketli değildir.

Sırf fiildir, O'nda kuvve ve imkân yoktur.

Ezelî ve ebedî'dir, Sonlu değildir.

Değişmez, cismi yoktur.

Bir'dir, ortağı yoktur.

Basittir, cüzleri yoktur.

Zıddı yoktur, zıdları kendinde toplar (Câmi u'l-Ezdâd'dır).

Sırf iyiliktir ve kemâldır, eksikliği yoktur (3).

İlkidir, Evveldir. O'ndan önce yoktur.

İbni Sînâ, Kelâmın benimsediği Allah'ın müsbet sıfatlarını da kabul eder.

Allah diridir, hayat sahibidir. Hayat, fiil ve idrakle tamam olur. Allah daimî fiil ve idrak halindedir.

Allah irade eden (mürîd) dir. O'nun iradesiyle insanın iradesi farklıdır. İnsanda irade, noksanlığın işareti- dir. Çünkü insan mükemmelleşmek için ister. Allah için böyle bir durum söz konusu değildir. O'nun kendini tamamlamasından bahsedilemez. Ancak Allah insanın hür iradelerini kullanmaları suretiyle iyilikten ve kötülükten birini tercih etmelerine imkan verir ve onların iyiye doru gitmeleri için lutûf ve mağfiretini esirgemez (4).

Allah Kadirdir. Buna delil; Allah'tan ilim ve iradesine göre fiillerin çıkmasıdır. İbni Sînâ'ya göre kudret ilimdir. Diğer sıfatlar için de aynı şeyi söyler. Ona göre kudret ve ilim sıfatları arasında bir çatışma yoktur.

Allah işitici ve görücüdür. O, işitilen her şeyi işitir, görülen her şeyi görür. Onun görmesi ve işitmesi âletsizdir, vasıtasızdır.

Allah âlimdir. O'nun ilmi, sıfatlarının en küllî olanıdır. "Allah küllîleri bilir, cüz'ileri bilmez" sözünün Farabî'ye ait olduğunu söyleyen Hilmi Ziya Ülken, Gazzalî'nin İbni Sînâ'ya haksız yere hücum ettiğini belirtir. İbni

Sina, Allah'ın cüz'ileri bilebileceğini kabul eder, fakat bunu kendi sistemine göre te'vil eder. Allah cüz'ileri, küllî ile alâkaları nisbetinde bilir. İlk varlık Allah, her şeyi zâtı bakımından bilir. Allah'da cüz'iler hakkında vasıtalı bilgi vardır. O küllî sebeplik vasıtasıyla bilir, dolayısıyla hiçbir cüz'i varlık Allah'ın bilgisi dışında değildir.

İbni Sînâ, Allah'ın zâtî sıfatları konusunda Kur'an ın verdiği malûmata dayanmakta, bundan dolayı genel olarak Kelâm çizgisinde kalmaktadır. O, sıfatlar konusunda Vacibu'l-Vücut ve Fail-i Muhtar kavramları arasında bir telif yapma gayreti içerisinde görülmektedir.

2- P e y g a m b e r l i k :

İbni Sînâ'da peygamberlik anlayışı özel bir mahiyet taşır. Onda Farâbî'nin filozofu peygamberden üstün gören anlayışı olmadığı gibi, diğer filozofların peygamberlik anlayışlarından da farklı bir mana görülür.

İbni Sînâ, Peygamberi ârifler ve Sıddîklar'dan kabul eder. Peygamberde üstün bir kabiliyet, kutsal bir sezgi gücü vardır. (el-Kuvvetü'l-Kudsiyye). Bu güç âlimlerde bulunmaz. Peygamber sözü edilen güç sayesinde faal akılla temasa geçer ve başkalarının kavrayamadıkları gerçekleri kudsî kuvvetle kavrar. Peygamberin aldığı vahiy, sözkonusu kutsal gücün onlara verilmesinden, feyzden ibarettir.

Melek, feyezana halindeki kudrettir. Peygamber onun aracılığıyla hakikatlerle temasa gelir. Peygambere haber getiren melektir.

İbni Sînâ, el-İşârât ve't-Tenbihât'ın Makâmâtü'l-Arifin bölümünde ariflerin hallerinden söz eder.(6)

O, Tis'a Resâil'in altıncısını nübüvvetin isbatına tahsis etmiştir.(7)

İbni Sînâ "Kutsal Ruh" tabirini Kur'an'dan alır. Ona göre Kutsal akıl sahibi peygamber normal ilim seviyesinden marifet derecesine yükselir. En üstün derecede ilim, âriflerde ve Peygamberlerde bulunur. Ariflerin halleri, İşârât ın son sayfalarında vukufu işlenir. Peygamberin mucizeleri, velilerin kerametleri vardır. İbni Sina, Necât'ın son faslı-nı nübüvvet ve mu'cizelere tahsis etmiş, ayrıca vahy, kera-

met, sihir, melek konularına dair risaleler kaleme almıştır.

İbni Sînâ, Peygamberin bütün faal akıllarla temasta olduğu görüşündedir. Eğer peygamber doğrudan faal akılla temas halindeyse alıcı durumda, şayet gök nefsleri aracılığıyla temasa geçmişse bu takdirde hayal gücü etkindir. Bu ikinci nevi temizlenme tarzından ârifler ve veliler de yararlanır. Onların bu niteliğe kavuşmaları kendi gayretleri ile olurken Peygamberler bu vasfa doğuştan sahiptir. Zaten vahy ile ilham arasındaki fark burdan ileri gelmektedir.

Peygambere olan ihtiyacı İbni Sina'nın izahı ilgi çekicidir: Ona göre insan tek başına değil, toplum halinde yaşar. Bunun neticesi insan medeniyet kurmuş ve bir sosyal hayata sahip olmuştur. Bu medeniyet ve hayatın devamı ancak adaletle mümkündür. Ancak, adalet ve zulüm konusunda insanlar arasında anlaşmazlık vardır. Birinin adalet dediğine diğeri pekala zulüm diyebilir. O halde insanlar arasında dalet ve zulmün ne olduğunu belirtecek bir müesseseye, bir haber-ciye ihtiyaç vardır. Bu habercinin, herkes tarafından kabule şayan bir otoritesinin olması gerekir. Bu otorite ise ancak Peygamberlik müessesesidir, Peygamberdir. O'nun itibarını sağlayan da mucizeleridir.

İbni Sînâ, Peygamberde üç vasfın bulunması gerektiğine inanmaktadır:

1. Fıtrat denen zekânın açıklığı ve gücü.
2. Hayal gücünün en üst düzeyde olması.
3. Tabiate hükmedebilme gücü.

Fıtrat; Bahsî, araştırmacı akıldan üstündür. O, hakikati doğrudan kavrayan hadsî kuvvetin elde edebileceği en önemli niteliktir. Peygamber, bu üstün zeka gücü, fıtratı sayesinde faal akılla temasa gelip, küllî aklın feyezânını almaya müsait hale gelir.

Peygamber, ikinci vasfı olan hayal gücü vasıtasıyla ilhamı, vahy olarak alır. O, meleklerle, üstün akıllarla (**عقول العشرة**), semâvî nefislerle (**نفوس الفلكية**) manevi alemle, ruhlar âlemiyle bu vasfıyla temas halindedir.

İbni Sînâ, Hz. Peygamber (S)'in Cebrail'i gördüğünü ve sesini işittiğini kabul eder. (9)

Peygamberin tabiat kuvvetlerine hükmetmesi tarzında ifade edilen üçüncü vasfı, peygamberliğin esasından değildir. Ancak halk üzerinde etkili olup kendini kabul ettirebilmesi için Peygamberden bir takım üstün harika olayların ortaya çıkması gerekir.

İşarât'ta İbni Sînâ, Peygamber ve velilerin birtakım delillerinin olduğundan söz eder. Bunların bazıları akıl ve hayal gücünün üstünlüğünden ileri gelir. İnsan riyazetle, ibadetle ruhlar âlemine nüfuz ederek, bedene, maddeye hükmedecek hale gelebilir. Bu hale gelen insan kalp sırlarını ve gelecek olayları keşfedip bilebilir. Esasında bütün olaylar Levh'i Mahfuz'da kaydedilmiştir. Peygamber ve veli bunları değiştiremez ama bunlar hakkında bilgi sahibi olmaları mümkündür. Ruhun bedene olan hakimiyeti, ona istediğini yaptırması, aklın son derece işlek oluşunun ve telkin gücünün sonucudur.

İbni Sînâ'nın bu tür görüşleri, daha sonraki tasavvuf cereyanları, özellikle İşrakîlik üzerinde fazlaca etkili olmuştur.

Peygamberin asıl önemli vasfı, onun risâletidir, mesajıdır. İnsanlığın hayatın her şubesindeki ihtiyaçları peygamber gönderilmesini zorunlu kılar. Yeryüzünü adaletle doldurmak için peygambere ihtiyaç vardır. Peygamberler, gerek bu dünyada gerekse ahirette, insanları mutlu bir hayata davet ederler. Onlar insanları en doğru yola, saadet yoluna çağırırlar. Mutlu bir sonun ancak Peygamberî mesaja kulak vermekle elde edileceğini her peygamber tekrar edip durmuştur. İbni Sînâ, Hz. Muhammed (S)'in diğer peygamberlere üstünlüğünü, özellikle getirdiği mesajın muhtevasında ve insanlığa çağrısında görüyor.

Peygamber aldığı risâleti insanlığa eksizsiz ulaştırır, onları itaate alıştıırır ve risâletini yeryüzüne yarar. O risâletini yayarken insanların anlayacağı bir dille konuşur ve onlara akılları ölçüsünde hitabeder.(10)

İbni Sînâ, Peygamberlikle ilgili görüşlerinde peygamberliğin önemi, insanlığın bu müesseseye olan ihtiyacı ve nübüvvetin şart ve vasıfları üzerinde bilhassa durmaktadır. O, İslâm akidesinin önemli bir temel umdesi olan Peygamberliği bir kenara atmayarak veya onu başka bazı düşünürler gibi hafife almayarak kendine özgü felsefî dünyasında değer-

lendirerek bir yandan felsefe-keîâm münasebetine yeni ufuklar açmış, diğeryandan kendisinden sonrakiler üzerinde derin tesirler icra etmiştir.

3- Ahiret :

Ahiret Hayatı, dinlerin ısrarla üzerinde durdukları bir husustur. İslâmiyette akidenin Allah'a imandan sonra en önemli unsurunu oluşturur.

Ahiret'e "Maad"da denir. Geri dönmek anlamındadır. Filozoflarla Kelâmcılar arasında ahiret konusunun değişik yön ve safhaları üzerinde anlaşmazlıklar vardır. İmam Gazzâlî Filozoflara ve İbni Sina'ya tehafütünde ağır tenkidlerde bulunurken, Onun cesedlerin haşri konusunda dine aykırı inançta bulunduğunu söyler.

İbni Sînâ'da ruh önemli bir yer işgal eder. O, ruhun varlığını kabul eder. Sudûr'la ayrıldığı ilk varlığa, ruh ölümünden sonra rucu' eder, döner. Ruh, ona göre manevi bir cevnerdir. Basittir, yok edilemez. Kendisi pek çok melekenin kaynağıdır. Ruhun bedenle münasebeti, öncelik, sonralık ve zamandaşlık münasebeti asla değildir. O, bedenden ayrı müstakil bir varlık olarak mevcuttur. Bedenin yok olmasıyla ruh yok olmaz. Bedenin dağılmasından sonra varlığı devam eder.

İnsana şahsiyetini, insanlığını veren ruhtur. İnsan nefis ve ruh sahibi olduğu için insandır. Ruh bedenın olgunlaşmasıdır, kemâlidir.

Ruh, kendi başına maddeden ayrı kendine has bir yapıdadır, ancak zâtını mükemmel hale getirmek için bedene muhtaçdır. Beden ruhun âletidir.

İbni Sînâ, ruh hakkındaki sözü edilen görüşleriyle sonradakilere, özellikle Fahreddin Râzî'ye tesir etmiştir.

İbni Sînâ Ruhun bekâsını kabul eder.

Ahiret konusu ruh meselesine bağlıdır. Ruhun varlığını ve ölümsüzlüğünü kabul eden İbni Sînâ eserlerinin pek çoğunda ahiretten bahseder. Fakat İbni Sînâ'da kapalı nokta cismanî haşrdır, ruhun bedenle birleşmesidir. O, Hayy b. Yakzan ve İşârât'ın Ariflerin Makamları bahsinde cismanî haşreden bahsetmiyor. Bununla birlikte tenasuhu reddediyor.

İbni Sînâ'nın halk için yazdığı eserlerinde cismanî haşri kabul ettiği görülür. Bu tür eserlerinde delillerini Kur'an'dan alır. Hatta ahiretteki hayat konusunda "dinin bildirdiğini kabulden başka çare yoktur, akıl bu mevzuda yetersizdir, onun isbatına şer'î yoldan başka yol yoktur" demektedir.

İbni Sînâ, Peygamberliğe dair yazdığı risâlede ise "âhirette bedenini hazırlama nail olacağını şeriat açıkça söylemekte, akıl da bunları teyid etmektedir" demektedir.

İbni Sînâ'nın ahiretteki hayatın cismanî mi yoksa ruhanî mi olduğu konusunda açık kanaatini elde etmek oldukça güçtür. O bazı eserlerinde ruhanî hayattan söz ederken, bazılarında cismanî hayattan bahsetmiştir. O halde kesin kanaati hangisidir? Vaktiyle İmam Gazzalî'nin ağır hücumlarına hedef olan onun ruhanî hayat anlayışı, bugün de tam olarak aydınlığa kavuşmuyor.

İbni Sînâ, ruhânî hayatı kabul ve izah ederken tamamen Yeni Eflatuncu vâdide kalıyor, cismanî hayat derken de Kur'an atmosferinde Kelâm ilminin en fazla önem verdiği umdelerinden birini tasdik ediyor.

İbni Sînâ, Kelâm'ın temel konuları olan Allah, Nübüvvet ve Ahiret bahislerinde bir yandan felsefeye bağlı kalırken, diğer yandan Kur'anî bilgilere daha fazla değer vermektedir. Kelâm açısından onun görüşlerinin bir değerlendirilmesi yapılırken anlaşılması zor nokta, İbni Sînâ'nın varlığın yaratılışını izah tarzıyla ahiretteki hayat konularıdır. O, felsefi bir yaklaşımla Allah'a ve yaratıcılığına baktığından, Kelâm'ın Allah anlayışına ters bir görüşün sahibi gibi görünmektedir. Esasında o, Kur'an'ın tarif ve tavsif ettiği Allah'a inanıp O'nun yaratıcılığını kabul etmektedir.

Ahiret hayatının ruhânîliği veya cismânîliği konusunda da İbni Sînâ'da kapalılık göze çarpmaktadır. Peygamberin haberiyle sâbit olan ahiretin varlığına inanan İbni Sînâ, geniş bilgisi ve engin dehasıyla bu konuda da kendine has izahlarla karşımıza çıkmaktadır. O, herhalde Kelâm'ın sözünü ettiğimiz üç ana problemi konusunda Kur'anî bilgileri tamamen benimsemekte ancak bunların te'vil, tefsir ve izahında felsefeden geniş bir şekilde istifade etmektedir.

DİPNOTLAR :

- 1) H.Z. Ülken, İslâm Felsefesi Tarihi, İstanbul, 1957, s.279.
- 2) L.Gardet, la Pensee religieuse d'Avicenne, Paris, 1951, p.65.
- 3) Hamude Gurabe, İbni Sînâ Beyne'd-Din ve'l-Felsefe, Kahire, 1948, s.69-72
- 4) H.Z.Ülken, a.g.e, s.281.
- 5) H.Z.Ülken, a.g.e, s.285.
- 6) İbni Sînâ, el-İşârat ve't-Tenbihât, Kâhire, 1947,c.III, s.225-235.
- 7) İbni Sînâ, Tis'a Resâil, Mısır, 1908.
- 8) Kur'an, Bakara, 2/78-253.
- 9) H.Z.Ülken, a.g.e, s.294-295.
- 10) L. Gardet, a.g.e,p.65 ve dv.
- 11) İbni Sînâ, Necât, 291; H.Z.Ülken, a.g.e, s.289.

